

Κυριάκος Κ. Μαρκίδης

Τυχαίος μετανάστης

Αναζητώντας το πνεύμα
σε μια υλιστική εποχή

μετάφραση

Ανδριάννα Αργυροκαστρίτη

διόπτρα

Στα εγγόνια μας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	19
1. Μεγαλώνοντας στην αποικιοκρατούμενη Κύπρο.....	21
2. Τυχαίος μετανάστης	79
3. Οικογένεια στο Μέιν, τραγωδία στην Κύπρο.....	141
4. Μάρτυρας ασυνήθιστων φαινομένων	197
5. Συναντήσεις με ξεχωριστούς ανθρώπους	247
6. Νέα χιλιετία	281
7. Μια σύνοψη.....	323

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Την ιδέα γι' αυτή την αυτοβιογραφία μου την έδωσε ο φίλος μου Νίκος Αϊβαλιώτης, ο γνωστός και ως «Στέφανος» των προηγούμενων βιβλίων μου. Έφυγε από τη ζωή ως πατήρ Νεκτάριος, λίγες μέρες αφότου χρίστηκε μοναχός της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Καθώς κειτόταν ετοιμοθάνατος, κρατώντας έναν μεγάλο ασημένιο σταυρό στο στήθος του, μου ζήτησε με φωνή ψιθυριστή να γράψω «για το μεγαλείο του Θεού». Ήταν κάτι που μου το είχε ξαναπεί και στο παρελθόν και ίσως να είχε αντιληφθεί την αβεβαιότητα που με διακατείχε σχετικά με την αγνότητα των κινήτρων μου. Αναρωτιόμουν αν η συγγραφή αυτής της υπερβατικής και πνευματικής οδύσσειας θα είχε τελικά ως στόχο την εξύμνηση του Θεού ή την ικανοποίηση του ίδιου μου εαυτού. Δεν έχω δώσει ακόμη κάποια ξεκάθαρη απάντηση. Ωστόσο, έχοντας αφιερώσει μια ολόκληρη ζωή στη μελέτη των άλλων ανθρώπων, το να θέτω τον εαυτό μου ως κεντρικό θέμα του γραπτού μου είναι μια συναισθηματική πρόκληση για εμένα. Ελπίζω τα απομνημονεύματα αυτά να φανούν βοηθητικά σε

εκείνους που, όπως κι εγώ, αναζητούν απαντήσεις στο αιώνια ερωτήματα της ζωής. Ηχούν ακόμη στο μυαλό μου τα τελευταία λόγια του πολυαγαπημένου μου φίλου: «Αγαπημένε μου Κυριάκο, να ξέρεις πως ό,τι κερδίζουμε σ' ετούτη τη ζωή δεν χάνεται ποτέ». Σε εκείνη την εύθραυστη και ημισυνειδητή κατάσταση στην οποία βρισκόταν, δεν μπορούσε να πει κάτι περισσότερο, κι εγώ δεν τον πίεσα για διευκρινίσεις. Νομίζω πως εννοούσε ότι η αγάπη και η γνώση που αποκομίζουμε και μοιραζόμαστε με τους άλλους μας συντροφεύει στην αιωνιότητα. Τίποτα δεν χάνεται.

Υπήρξα για εξήντα χρόνια ενεργό μέλος της αμερικανικής ακαδημαϊκής κοινότητας, πρώτα ως φοιτητής και ύστερα ως καθηγητής κοινωνιολογίας. Αρχικά εστίασα την έρευνά μου στην πολιτική κοινωνιολογία, όμως μια σειρά παράξενων συγκυριών έγινε η αιτία να στραφώ στον άγνωστο και μαγικό κόσμο των αντισυμβατικών θεραπειών και των λαϊκών αποκρυφιστών. Ύστερα, μέσα σε αυτό το ιδιαίτερο και ενδιαφέρον σύνολο προστέθηκαν χαρισματικοί χριστιανοί ασκητές, μοναχοί και πνευματικοί γέροντες. Ο κοινός παρονομαστής όλων αυτών είναι το γεγονός ότι όλοι τους ήταν άνθρωποι ξεχωριστοί, οι οποίοι έζησαν σε κόσμους διαμετρικά αντίθετους απ' ό,τι οι περισσότεροι από εμάς. Έγινα μάρτυρας φαινομένων που στερούνται λογικής εξήγησης και ήρθα σε επαφή με την πνευματική σοφία που ενέπνευσε τις μεγαλύτερες θρησκείες του κόσμου μας. Σταδιακά, αυτή η σοφία υπερνίκησε τον συμβατικό ακαδημαϊκό τρόπο σκέψης μου. Η καθαρά υλιστική αντίληψη της πραγματικότητας, την οποία είχα ενστερνιστεί κατά τη διάρκεια της δεκαετούς

επίσημης φοίτησής μου στα αμερικανικά πανεπιστήμια, δεν μου ταίριαζε πλέον.

Ο δυτικός Διαφωτισμός μάς κληροδότησε σπουδαίες γνώσεις, μαζί με μια υπερβολική δόση ακραίου ορθολογισμού. Αυτή η κληρονομιά απαιτεί τεράστια αναθεώρηση, απαιτεί την τοποθέτησή της σε ευρύτερο πλαίσιο, που αφήνει περιθώριο για τις μη υλικές, πνευματικές αλήθειες που βρίσκονται πέρα από τον χωροχρόνο του τρισδιάστατου σύμπαντος. Οι μυστικιστικές και υπερβατικές εμπειρίες είναι αληθινές και όχι απατηλές. Δεν είναι ούτε αποτέλεσμα βιοχημικών αντιδράσεων του εγκεφάλου ούτε ψευδαισθήσεις των νοητικά διαταραγμένων ατόμων. Μας φέρνουν σε επαφή με τις θαυμάσιες και μεγαλειώδεις πραγματικότητες, που πλέον τραβούν την προσοχή κάποιων πρωτοπόρων σύγχρονων επιστημόνων. Έχω καταλήξει σε κάποιες βασικές αρχές σχετικά με τη φύση του κόσμου, οι οποίες υπερβαίνουν τις δεδομένες γνώσεις που μας προσφέρει η ανώτατη εκπαίδευση της Βορείου Αμερικής και της δυτικής Ευρώπης. Οι παρατηρήσεις μου και οι γνώσεις που αποκόμισα από τους θεραπευτές, τους οραματιστές και τους φωτισμένους τους οποίους μελέτησα λειτούργησαν καταλυτικά στη μεταμόρφωση και την κατανόηση του ίδιου μου του εαυτού. Έχω κάποιους εξαιρετικούς συνοδοιπόρους –που προέρχονται από τον χώρο της επιστήμης, της φιλοσοφίας, της ιατρικής και άλλων πεδίων–, των οποίων τη συνεισφορά θα αναφέρω στα σχετικά σημεία αυτού του βιβλίου.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν παραθέτω κάποιες συμπτώσεις, καθώς και γεγονότα τα οποία περίμενα (ή

τουλάχιστον ήλπιζα) να συμβούν στην ζωή μου ώστε να με οδηγήσουν βήμα βήμα στην επίγνωση της βαθιάς πνευματικής σοφίας που υπάρχει μέσα σε κάθε ανθρώπινη ύπαρξη. Η ειρωνεία είναι ότι αυτή ακριβώς η σοφία, χωρίς να το γνωρίζω, εκφράζεται ξεκάθαρα εντός του δικού μου πολιτιστικού περιβάλλοντος εδώ και αιώνες: μέσα από τη μυστικιστική πνευματικότητα του ανατολικού χριστιανισμού. Στο όρος Άθως της Ελλάδας γνώρισα τον πατέρα Μάξιμο, έναν νέο και χαρισματικό μοναχό, που με έφερε σε επαφή με αυτόν τον διαφορετικό χριστιανισμό, που είναι πιο βιωματικός και εστιάζει στην επανένωση Θεού κι ανθρώπου. Στο έκτο κεφάλαιο καταγράφω την ανακάλυψη και τη μελέτη αυτής της αληθινής σοφίας.

Φυσικά, η συγχρονικότητα είναι από τη φύση της απρόβλεπτη, ή τουλάχιστον απρογραμμάτιστη. Κάποιες φορές, η «πνευματική αναζήτηση» (για να δανειστώ τον υπότιτλο αυτού του βιβλίου) με οδήγησε σε κατευθύνσεις που μόνο πνευματικές δεν ήταν. Στο πρώτο κεφάλαιο αναφέρω ότι γεννήθηκα στην Κύπρο, όταν το νησί βρισκόταν υπό την αγγλική κατοχή. Περιγράφω πώς η συμμετοχή της μεγαλύτερης κατά έξι χρόνια αδελφής μου στο αντιαποικιακό κίνημα μετέτρεψε κάποιες φορές το σπίτι μας σε μυστικό σημείο συνάντησης και οργάνωσης των ανταρτών, καθώς και πώς ένα δεκατετράχρονο παιδί σαν εμένα έπρεπε να διαπραγματευτεί τον ρόλο του μέσα σε αυτές τις καταστάσεις. Όμως ο συνεχής προβληματισμός για τα επακόλουθα των εξελίξεων λίγο αργότερα με οδήγησε στην πολιτική κοινωνιολογία και αμέσως μετά στη συγγραφή του βιβλίου για την πολιτική και

την ιστορία της Κύπρου, το οποίο μου έδωσε και μια μόνιμη θέση στο Πανεπιστήμιο του Μείν (κεφ. 2).

Στη συνέχεια, χάρη στο συγκεκριμένο βιβλίο αλλά και στα ακαδημαϊκά μου προσόντα, δέχτηκα πρόσκληση συμμετοχής στις ειρηνευτικές επιχειρήσεις που λάμβαναν χώρα στο νησί μετά την τουρκική εισβολή του 1974. Περίπου το 40% του νησιού είχε καταληφθεί από τους Τούρκους. Αρκετές σελίδες του τρίτου και του τέταρτου κεφαλαίου αφορούν τη σύγκρουση και τις προσωπικές μου προσπάθειες για την επίτευξη συμφιλίωσης. Ο Δάσκαλος, ο διορατικός Κύπριος θεραπευτής, που είχα αρχίσει πρόσφατα να παρακολουθώ και να μελετώ (κεφ. 3 και 4), με προειδοποίησε πως οι προσπάθειές μου μάλλον δεν θα οδηγούσαν πουθενά, όμως εγώ, παρ' όλα αυτά, επέμεινα.

Άραγε η απροσδόκητη ενασχόλησή μου με τις ειρηνευτικές επιχειρήσεις επηρέασε τη συνεχή μου εστίαση στον λόγο του Δασκάλου (αν υποθέσουμε ότι εκείνη την περίοδο αποτελούσε το κέντρο της πνευματικής μου αναζήτησης); Είναι μια σκέψη που μάλλον περνούσε από το μυαλό μου εκείνη την περίοδο, όταν οι προσπάθειες συμφιλίωσης ήταν τρομερά απογοητευτικές και έμοιαζαν μάταιες. Ωστόσο, όσο η ζωή μου προχωρούσε τόσο περισσότερο αντιλαμβανόμουν ότι η πνευματικότητα δεν γνωρίζει όρια. Βρίσκεται παντού, ακέραια και έτοιμη να ενώσει οτιδήποτε φαίνεται να έχει διαιρεθεί, όπως οι Έλληνες και οι Τούρκοι. Πώς είναι δυνατόν σε μια πνευματική αναζήτηση οι προσπάθειες συμφιλίωσης να θεωρούνται ως κάτι πιο ξένο από την παρατήρηση ενός σπουδαίου θεραπευτή ή ενός χαρισματικού μοναχού στο όρος Άθως;

Η κοινωνιολογική μου εκπαίδευση επηρέασε την εξερεύνησή μου. Δεν είμαστε μόνο πνεύμα και ύλη. Είμαστε επίσης και μια ξεχωριστή κουλτούρα, που φέρει τη δική της ιστορία, η οποία καθορίζει τις παραμέτρους και θέτει τους περιορισμούς σύμφωνα με τους οποίους βιώνουμε τη ζωή μας και αναπτύσσουμε τη συνείδησή μας. Ωστόσο, το κοινωνιολογικό μου υπόβαθρο είναι κάτι που καθορίζει το πρίσμα από το οποίο παρατηρώ και αντιλαμβάνομαι τον κόσμο. Θα δείτε ότι πολλές φορές επικαλούμαι αυτή τη γνώση ως κομμάτι της ιστορίας μου, μιας και αυτή η αυτοβιογραφία αφορά την πνευματική μου ιστορία, καθώς και τα σημαντικά γεγονότα της ζωής μου. Για παράδειγμα, στην αρχή της καριέρας μου ήρθα σε επαφή με τη ζωή και το έργο του Πιτιρίμ Σορόκιν, ο οποίος είναι ένας όχι και τόσο γνωστός επιστήμονας του περίφημου συνόλου των «κλασικών της κοινωνιολογίας». Σε κάποιο σημείο του βιβλίου συνοψίζω τα στοιχεία της μοναδικής και διορατικής του αντίληψης, μαζί με τον αντίκτυπο που είχε πάνω μου (κεφάλαιο 2). Σας προτρέπω να αντισταθείτε στον πειρασμό και να μην παραβλέψετε αυτό το σημείο, διότι στη συνέχεια της ιστορίας μου συνδέω συχνά κάποιες δικές μου παρατηρήσεις με τις γνώσεις που αποκόμισα στο παρελθόν από τον Σορόκιν.

Ένα μεγάλο κομμάτι αυτής της αυτοβιογραφίας αφορά τη θεολογία και τη μεταφυσική. Για την κατανόηση αυτών των πραγμάτων δεν χρειάζεται να υπάρχει κάποιο υπόβαθρο. Κι εγώ δεν είμαι ούτε θεολόγος ούτε μέλος του κλήρου, αλλά δεν παύω να ενδιαφέρομαι βαθιά για τη θεολογία. Τα αιώνια ερωτήματα –ποιος είμαι και για ποιο λόγο βρίσκομαι

εδώ;- είναι αυτά που με οδήγησαν σε εκείνη. Αλλά, επίσης, θα δείτε ότι στοχάζομαι και καταπιάνομαι με ιδέες που δεν θα ήταν και πολύ αρεστές ούτε στα πιο παραδοσιακά μέλη του κυρίαρχου χριστιανικού κατεστημένου και των άλλων παραδοσιακών θρησκειών, όπως και στην κυρίαρχη πανεπιστημιακή κοινότητα. Και στην εποχή αυτή, που σφύζει από αγνωστικιστές και άθεους, μπορεί κάποιος από εσάς να με κατηγορήσει που, ύστερα από τα τραγικά γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001, δεν επιδοκιμάζω τη νέα αυτή τάση του αθεϊσμού; Ωστόσο, εγώ θεωρώ πολύ σημαντικό αυτόν τον καινούριο διάλογο περί πνευματικότητας, που ανακίνησε αυτό το αθεϊστικό κύμα (κεφάλαιο 6).

Θα δείτε ότι η σχέση μου με την πνευματικότητα υπήρξε πολυτάραχη, και ιδιαίτερος με την ανατολική ορθοδοξία, που είναι η επίσημη θρησκεία της πατρίδας μου (κεφ. 7 και σε διάφορα σημεία του βιβλίου). Η σχέση αυτή κορυφώθηκε όταν ασπάστηκα τις θεμελιώδεις αρχές του χριστιανισμού, όμως η έλξη μου συνεχίζει να επικεντρώνεται στα στοιχεία εκείνα που προάγουν τη βελτίωση της ζωής και που εγώ θεωρώ καθολικά. Η χριστιανική μου πίστη δεν στάθηκε ποτέ εμπόδιο στην προσέγγιση της σοφίας που υπάρχει σε άλλες πνευματικές παραδόσεις, κουλτούρες και ομολογίες. Δεν πιστεύω στον συγκρητισμό (στη σύμπτυξη διαφόρων θρησκειών και στη δημιουργία μιας υπερθρησκείας), που είναι ο τρόμος πολλών ευσεβών πιστών. Κάθε θρησκευτική παράδοση είναι μοναδική, όπως είναι κάθε γλώσσα και κουλτούρα, και μας προσφέρει εναλλακτικές οι οποίες συχνά συμπληρώνουν τα κενά του νοήματος που θέλουμε

να δώσουμε στη ζωή μας. Ως κοινωνιολόγος, το μεγαλύτερο κομμάτι της ζωής μου το πέρασα μέσα σε ένα πολυεθνικό και κοσμοπολίτικο κοινωνικό περιβάλλον, και η ιδιοσυγκρασία μου σε συνδυασμό με τις σπουδές μου με έκαναν ένθερμο υποστηρικτή της διαθρησκευτικής συνδιαλλαγής και συνεργασίας. Ελπίζω η ευαισθησία μου αυτή να βοηθήσει στην ανάπτυξη της κατανόησης και της ανεκτικότητας μεταξύ των θρησκειών και των πολιτιστικών παραδόσεων και να σας ωθήσει να εκτιμήσετε βαθύτερα τη δικής σας πνευματική κληρονομιά.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αισθάνομαι βαθύτατη ευγνωμοσύνη για όλα τα πρόσωπα που αναφέρω στην αυτοβιογραφία μου, τα οποία και αποτελούν κομμάτι της ιστορίας της ζωής μου. Θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερος τους εξής: την αδελφή μου, Μαρούλλα, η οποία έπαιξε καταλυτικό ρόλο στο ταξίδι μου προς την Αμερική. Τη θεία μου Ελένη, για τη γενναιόδωρη πρόσκλησή της στο Οχάιο ώστε να μπορέσω να ολοκληρώσω την προπτυχιακή μου εκπαίδευση. Τη σύζυγό μου, Έμιλι, για τα σαράντα εννέα χρόνια τρυφερής συντροφικότητας, για την κριτική της ως πρώτης αναγνώστριας όλων των γραπτών μου και για το γεγονός ότι υπήρξε ακούραστη συνοδοιπόρος σε αυτή την περιπέτεια του πνεύματος και της γνώσης. Στα παιδιά μου, Κωνσταντίνο και Βάσια, για την απεριόριστη υποστήριξη και αγάπη προς τον μπαμπάκα τους! Επίσης, για την ανάγνωση του χειρόγραφου και για την προσφορά των ανεκτίμητων παρατηρήσεών τους, θέλω να ευχαριστήσω: τον φίλο μου καλλιτέχνη και καθηγητή Μάικλ Λιούις, τη διοικητική υπάλληλο του τμήματός μας Λόρι Καρτιέ και τον

νεαρό μας λογοτέχνη Κωνσταντίνο. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συναδέλφους και τους φίλους στο τμήμα της Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Μείν, οι οποίοι υποστήριξαν το έργο μου με διάφορους τρόπους μέσα στα χρόνια. Ευχαριστώ ιδιαίτερω τον Στίβεν Κον, τον Στίβεν Μπάρκαν και τον Στέφεν Μαρκς. Ο Στέφεν, εκτός από αγαπημένος φίλος εδώ και χρόνια, είναι και ο καταπληκτικός επιμελητής αυτού του έργου. Είμαι ευτυχής που επωφελούμαι της γενναιοδωρίας του και των μοναδικών συντακτικών δεξιοτήτων του, που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια της πολυετούς και επιτυχημένης εργασίας του ως μελετητή και συντάκτη ενός διεπιστημονικού περιοδικού. Αυτό το βιβλίο έγινε καλύτερο εξαιτίας των χειρουργικών επεμβάσεων του Στέφεν. Είναι αυτονόητο ότι για οποιαδήποτε παράλειψη η ευθύνη είναι μόνο δική μου. Μία τελευταία σημείωση: κάποια από τα ονόματα που αναφέρονται στο κείμενο είναι ψευδώνυμα.

1

Μεγαλώνοντας στην αποικιοκρατούμενη Κύπρο

Τα πρώτα χρόνια

Ήμουν τεσσάρων ετών όταν πέθανε η μητέρα μου, το 1947, στα τριάντα έξι της χρόνια. Δεν έχω καμία ανάμνηση από εκείνη, εκτός από μερικές αφηρημένες εικόνες που περνούν καμιά φορά στιγμιαία από τον νου μου. Παρ' όλα αυτά, αισθάνομαι σαν να τη γνωρίζω σε ένα βαθύτερο επίπεδο. Σε αυτό μάλλον συνέβαλαν κάποιες παλιές κιτρινωμένες ασπρόμαυρες φωτογραφίες και οι ιστορίες που άκουγα από τον πατέρα μου, την αδελφή μου, τις θείες μου και κάποια ξαδέλφια μου, που ήταν αρκετά μεγάλα ώστε να τη θυμούνται. Μπορεί ο πατέρας μου να έζησε μόνο δέκα χρόνια μαζί με τη μητέρα μου, όμως το πένθος τον συνόδευσε μέχρι τον θάνατό του, στα ογδόντα έξι του χρόνια. Κόντρα στις νουθεσίες φίλων και συγγενών, εκείνος αρνήθηκε να ξαναφτιάξει τη ζωή του με κάποια άλλη γυναίκα. Κάθε βράδυ, προτού σβήσει τη λάμπα που βρισκόταν δίπλα στο κρεβάτι του, φιλούσε τη φωτογραφία της. Ήταν ένας ευλαβικός προσκυνητής, που τιμούσε την

εικόνα της αγαπημένης του, ελπίζοντας πως κάπως κάποτε θα ενωθούν ξανά. Χρειάστηκε περίπου μία δεκαετία για να καταφέρει να περάσει ξανά το κατώφλι κάποιας εκκλησίας και ακόμα περισσότερο για να ξεπεράσει την πικρία και τον θυμό του απέναντι στον Θεό.

Η αφοσίωση του πατέρα μου στη μνήμη της σε κάποιους έμοιαζε σαν μια απόδειξη της ύπαρξης της αληθινής αγάπης, ένα σπάνιο φαινόμενο, που το συναντάς μόνο στη ρομαντική λογοτεχνία και στις καλλιτεχνικές δημιουργίες. Η σχέση που είχε αναπτύξει μαζί της ήταν πραγματικά ξεχωριστή, αν αναλογιστεί κανείς ότι ο γάμος τους ήταν αποτέλεσμα συμφωνίας, όπως και οι περισσότεροι γάμοι εκείνης της εποχής στην Κύπρο. Γνωρίστηκαν σε μια οικογενειακή εκδρομή, και χωρίς να το συζητήσει καθόλου με τη μητέρα μου, ο πατέρας μου έσπευσε να ζητήσει από τον παππού μου το χέρι της κόρης του. Η μητέρα μου έμεινε άναυδη όταν το επόμενο πρωί έμαθε από κάποια φίλη της ότι επρόκειτο να αρραβωνιαστεί.

Η μόνη έντονη ανάμνηση που έχω από τη μητέρα μου είναι από τη μέρα που αναπαύτηκε. Σύμφωνα με την παράδοση, το σώμα έπρεπε να είναι στραμμένο προς την ανατολή, έτσι, την είχαν τοποθετήσει ανάποδα στο συζυγικό της κρεβάτι, με τα πόδια της να ακουμπούν στην πλευρά των μαξιλαριών. Αυτή την εικόνα τη θυμάμαι έντονα. Γύρω της βρίσκονταν άνθρωποι που θρηνούσαν σιωπηλά, ενώ εγώ είχα μείνει να κοιτάζω μπερδεμένος, μιας και με είχαν διαβεβαιώσει ότι η μητέρα μου είχε απλώς αποκοιμηθεί. Γιατί έκλαιγαν; Δεν θα ξυπνούσε σύντομα, έτσι όπως μου είχαν υποσχεθεί; Τις πρώτες σαράντα μέρες του θρήνου, δεν ήταν λίγες οι

φορές που τράβηξα το μαύρο ύφασμα που βρισκόταν κρεμασμένο στην είσοδο του σπιτιού μας, έχοντας αντιληφθεί πως κάτι δεν πήγαινε καλά. Η μητέρα μου δεν ζύπνησε και ο πατέρας μου φορούσε ένα μαύρο περιβραχιόνιο στο δεξί του χέρι για παραπάνω από έναν χρόνο. Έμαθα από νωρίς ότι η ζωή δεν είναι εύκολη. Οι άνθρωποι υποφέρουν, γερνούν και αρρωσταίνουν. Μέχρι και σήμερα το μαύρο παραμένει ένα χρώμα που δεν συμπαθώ, και είναι τόσο ειρωνικό πως για περισσότερο από είκοσι πέντε χρόνια βρέθηκα να μελετάω τον κόσμο των μαυροφορεμένων μοναχών και ερημιτών. Μπορεί ο πρόωρος θάνατος της μητέρας μου να ήταν αυτό που με έκανε να γοπευτώ από τα μεταφυσικά ερωτήματα της ανθρώπινης ύπαρξης, μαζί με τις εικασίες για μια πιθανή μετά θάνατον ζωή.

Το μόνο όνειρο που θυμάμαι με τη μητέρα μου ήταν μόλις έκλεισα τα πενήντα. Ήταν ασυνήθιστα έντονο. Ήταν νέα και όμορφη, φορούσε ένα ολόλευκο φόρεμα και χαμογελούσε, καθώς χανόταν από το φλογερό μου βλέμμα. Η εικόνα ταίριαζε με αυτό που κάποτε είχα ακούσει – ότι αυτοί που φεύγουν εμφανίζονται σε εμάς με την πιο κολακευτική για εκείνους εμφάνιση. Και σε όλη μου τη ζωή, κάθε φορά που ονειρευόμουν κάποιον φίλο ή γνωστό που έχει φύγει, τον έβλεπα πάντοτε νέο και ζωηρό, άσχετα από την ηλικία και τη φυσική κατάσταση που είχε τη στιγμή του θανάτου του.

Εμένα και τη Μαρούλλα μάς μεγάλωσε ο πατέρας μας μαζί με μία από τις αδελφές του, τη θεία Μυροφόρα. Άφησε το ορεινό χωριό της για να έρθει να ζήσει μαζί μας στη Λευκωσία, την πρωτεύουσα της Κύπρου. Ήταν μια απόδραση

από τη μονοτονία του χωριού, ειδικά για μια νέα γυναίκα. Αλλά η θεία Μυροφόρα ήταν από κάθε άποψη η προσωποποίηση της ανιδιοτέλειας. Η αγάπη της για τη Μέλπω, τη μητέρα μου, ήταν τόσο βαθιά, που λίγο προτού πεθάνει πήγε κοντά της και της υποσχέθηκε ότι δεν θα παντρευόταν μέχρι να μεγαλώσουμε. Κράτησε την υπόσχεσή της και παντρεύτηκε μετά τα τριάντα της χρόνια, ηλικία αρκετά μεγάλη για την εποχή εκείνη. Δεν απέκτησε ποτέ δικά της παιδιά.

Καθώς μεγάλωνα ένιωθα συχνά ότι κάτι έλειπε από τη ζωή μου. Γιατί οι άλλοι είχαν μητέρα κι εγώ όχι; Στην πραγματικότητα όμως είχα την τύχη να βρίσκονται γύρω μου αρκετές γυναίκες, που φρόντιζαν για την ευημερία μου σαν θετές μητέρες. Το ποτήρι μου ήταν παραπάνω από μισογεμάτο. Εκτός από τη θεία Μυροφόρα, είχα την κατά έξι χρόνια μεγαλύτερη αδελφή μου, καθώς και πολλά ξαδέλφια και άλλες θείες. Οι περισσότεροι ζούσαν σε πολύ κοντινή απόσταση από το σπίτι μας. Μετά έμαθα πως ο πραγματικός λόγος που η ξαδέλφη μου Μάρω άνοιξε παιδικό σταθμό δίπλα από εμάς ήταν για να βοηθήσει εμένα να ξεπεράσω το τραύμα από τον χαμό της μητέρας μου. Η Μάρω ήταν είκοσι και κάτι και είχε λάβει μια κάποια εκπαίδευση πάνω στα παιδαγωγικά. Ήμουν ο πρώτος μαθητής της και το σχολείο της κάλυπτε τις ανάγκες των τριών νεότερων γενεών της κοινότητάς μας. Οπότε, εγώ έμαθα από πρώτο χέρι αυτό που διδάσκουν οι κοινωνιολόγοι, ότι οι διευρυμένες οικογένειες συχνά προσφέρουν περισσότερα εργαλεία στο άτομο που καλείται να διαχειριστεί κάποια δυσκολία ή τραγωδία της ζωής. Μπορεί να είχα χάσει τη μητέρα μου, αλλά τη θηλυκή

φροντίδα την είχα σε αφθονία. Πάντοτε ένιωθα μια ιδιαίτερη άνεση με τη γυναικεία συντροφιά, συνεπώς αργότερα δεν μου ήταν καθόλου δύσκολο να αφήσω πίσω μου τις κληρονομημένες πατριαρχικές αντιλήψεις και να αγκαλιάσω το γυναικείο κίνημα που διεκδίκησε ίσα δικαιώματα. Κύρια επιρροή προς αυτή την κατεύθυνση ήταν αναμφισβήτητα η σύζυγός μου, Έμιλι.

Απ' όσα μου είχαν πει, η μητέρα μου δεν ήταν μια συνηθισμένη περίπτωση. Τη δεκαετία του 1930 οι γυναίκες σπαθώς συνέχιζαν το σχολείο μετά το δημοτικό. Λίγες ήταν εκείνες που μπορούσαν να διαβάσουν κάτι περισσότερο από τις κοινωνικές στίλβες της τοπικής εφημερίδας, δηλαδή αρραβώνες, γάμους, βαφτίσεις και κηδείες. Όμως η μητέρα μου ήταν απόφοιτη της Κυπριακής Παιδαγωγικής Ακαδημίας, που είχε ιδρυθεί από τους Βρετανούς, οι οποίοι διοικούσαν τότε την Κύπρο. Μέχρι να παντρευτεί, δίδασκε σε παιδιά του δημοτικού. Όντας μορφωμένος άνθρωπος, μας άφησε πίσω μια βιβλιοθήκη που διέθετε μια πλούσια συλλογή κλασικών έργων. Καθώς μεγάλωνα, ανακάλυπτα αυτή τη μικρή αποθήκη τής –μεταφρασμένης στα ελληνικά– ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Μερικά από αυτά ήταν οι *Άθλοι* του Βίκτορος Ουγκώ, το *Περηφάνια και Προκατάληψη* της Τζέιν Όστιν, το *Πόλεμος και Ειρήνη* και η *Άννα Καρένινα* του Λέοντος Τολστόι. Κάτι ακόμα που είχε μείνει από εκείνη ήταν το μαντολίνο της. Μου είχαν πει ότι, αν και έπαιζε ερασιτεχνικά, ήταν πολύ καλή, ιδιαίτερα στις ελληνικές καντάδες των νησιών του Ιονίου.

Το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας μου δεν είχε καμία

σχέση με εκείνο του πατέρα μου. Ο πατέρας μου μπορεί να είχε φοιτήσει μόνο στις πρώτες τρεις τάξεις του δημοτικού, όμως τα κενά της μόρφωσής του καλύπτονταν από τους καλούς τρόπους και το ευγενές παρουσιαστικό του. Είχε σπουδάσει στο «σχολείο του κυπριακού παζαριού», όπως συνήθιζαν να λένε πολλοί από τη γενιά του. Οι περισσότεροι από τους φίλους του ήταν πιο μορφωμένοι από εκείνον. Κάποιοι ήταν γιατροί, δικηγόροι, δάσκαλοι και κυβερνητικοί υπάλληλοι. Παρά το πένθος για την αγαπημένη του, η κοινωνική του φύση και η αίσθηση του χιούμορ τον έσωσαν από τη μοναξιά στην τρίτη ηλικία. Όταν ήμουν στην προεφηβεία, με έπαιρνε συχνά με το ποδήλατο στη λέσχη του, όπου συναντούσε τους φίλους του για να παίξουν τάβλι ή χαρτιά και να συζητήσουν για την πολιτική και τα αθλητικά.

Έχοντας γεννηθεί στον Αγρό (ορεινό χωριό της Κύπρου), ο πατέρας μου στην τρυφερή ηλικία των δώδεκα αναγκάστηκε να μετοικήσει στη Λευκωσία για να κερδίσει τα προς το ζην. Ο παππούς μου δεν ήταν σε θέση να συντηρήσει μια οικογένεια με έξι παιδιά. Έτσι, λοιπόν, μια μέρα ζήτησε από τον μεγάλο του γιο, τον πατέρα μου, να ακολουθήσει το караβάνι κάποιων γνωστών του συγχωριανών. Αφού φόρτωναν τα γαϊδούρια με αποξηραμένα φρούτα και κρασί, θα περπατούσαν 97 χιλιόμετρα μέχρι τη Λευκωσία, για να πουλήσουν την πραμάτεια τους. Είχαν συμφωνήσει ο πατέρας μου να πιάσει δουλειά σε ένα μπακάλικο κάποιου συγγενή τους, όμως την επόμενη μέρα από την άφιξή του έκανε ξανά με τα πόδια εκείνη τη διαδρομή των 97 χιλιομέτρων, για να επιστρέψει στο χωριό του. Το πολιτισμικό σοκ που του

προκάλεσε η ζωή της πόλης ήταν πολύ έντονο για ένα μικρό χωριατόπαιδο. Η ιστορία συνεχίζεται με τον παππού μου, ο οποίος έλεγαν ότι με το που είδε τον ξεροκέφαλο γιο του τον άρπαξε από το αφτί, του έριξε μια μπάτσα στον πεινό και τον έστειλε να κατηφορίσει πάλι τα βουνά. Έτσι ξεκίνησε η καριέρα του πατέρα μου στην πόλη. Και από ένα παιδί του χωριού έγινε ο ιδιοκτήτης ενός μπακάλικου με πολλή δουλειά στην καρδιά της Λευκωσίας. Αν είχε παραμείνει στο χωριό θα έκανε ό,τι έκαναν και οι περισσότεροι συγχωριανοί του στα άγρια βουνά του Τροόδους – θα καβαλούσε τα γαϊδούρια, θα βοσκούσε τα κατσίκια και θα φρόντιζε τα αμπέλια και τα οπωροφόρα δέντρα για να βιοποριστεί.

Εγώ μεγάλωσα στους Αγίους Ομολογητές, ένα προάσιο της Λευκωσίας. Αν εξαιρέσουμε τον χαμό της μητέρας μου, η παιδική μου ηλικία δεν θα μπορούσε να είναι πιο ειδυλλιακή. Η περιοχή είχε πολλά ανοιχτά σημεία για να μπορούμε να πετάμε τους χαρταετούς μας, να σκαρφωνόμαστε στους ευκαλύπτους και να παίρνουμε μέρος στις επικές μάχες που σκαρώναμε ως καουμπόηδες και ινδιάνοι. Παίζαμε ποδόσφαιρο, κρυβόμασταν στα σταροχώραφα και παίζαμε μπουγέλο με τα παιδιά από τις άλλες γειτονιές. Οι ισχυροί κοινωνικοί δεσμοί θεωρούνταν δεδομένοι. Ήταν πολύ δύσκολο να παραμείνει κάτι κρυφό. Οι πιο στενοί μου φίλοι έμεναν μόλις λίγα λεπτά μακριά από το σπίτι μου. Οι έννοιες της αποξένωσης και της αίσθησης κενού –το ψωμοτύρι των κοινωνιολόγων– ήταν εντελώς άγνωστες σ' εμάς. Οι αυτοκτονικές σκέψεις ήταν κάτι ανήκουστο.

Κρίνοντας τα πράγματα με βάση το σήμερα, η ζωή μας

από υλικής άποψης ήταν πολύ φτωχή. Πολύ λίγα αμάξια κυκλοφορούσαν στους δρόμους, καθώς η Λευκωσία ήταν η πόλη των ποδηλάτων. Οι σύγχρονες ανέσεις ήταν πρόνομο μόνο μιας μικρής μειονότητας εύπορων ανθρώπων. Δεν είχαμε ψυγεία, παρά μόνο ξύλινα κουτιά με πάγο, κι αυτά μόνο τους καλοκαιρινούς μήνες. Ο παγωτατζής που έσπρωχνε το καρότσι του, διαλαλώντας τα προϊόντα του, ήταν ο ήχος που προανήγγειλε την έναρξη του καλοκαιριού και το τέλος της σχολικής χρονιάς. Μόνο όσοι είχαν επιχειρήσεις ή ήταν αξιωματούχοι στην αποικιακή διοίκηση είχαν πρόσβαση σε τηλέφωνα. Δεν θυμάμαι κανέναν συγγενή μου να έχει κάποιο μηχανοκίνητο όχημα. Το μπάνιο, στα περισσότερα νοικοκυριά, βρισκόταν εκτός σπιτιού. Τις νύχτες του χειμώνα τρέχαμε τουρτουρίζοντας για να ξαλαφρώσουμε την κύστη μας.

Η τηλεόραση μας ήταν άγνωστη μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '50. Την πρώτη συσκευή τηλεόρασης μας τη σύστησαν στο νησί οι Βρετανοί στο τέλος εκείνης της δεκαετίας. Οι εθνικιστές τούς εναντιώθηκαν, θεωρώντας ότι οι Βρετανοί αποικιοκράτες σχεδίαζαν να χρησιμοποιήσουν την τηλεόραση για να κάνουν πλύση εγκεφάλου στον ελληνικό πληθυσμό, ώστε να αποτρέψουν την ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Πολλές τηλεοράσεις καταστράφηκαν ως ένδειξη διαμαρτυρίας.

Εμείς ως παιδιά διασκεδάσαμε παρακολουθώντας στην πλατεία το θέατρο σκιών του Καραγκιόζη. Ο Καραγκιόζης ήταν πολιτιστικά κάτι αντίστοιχο του Ποπάι ή του Ντόναλντ Ντακ. Στα χρόνια του λυκείου, θα μπορούσαμε να πούμε ότι

η διασκέδασή μας αναβαθμίστηκε. Αρχίσαμε να παρακολουθούμε ταινίες στο σινεμά –τις οποίες βέβαια είχε πρωτύτερα εγκρίνει το σχολείο–, μόνο στην απογευματινή προβολή του Σαββάτου και μόνο αφού είχαμε κάνει το εβδομαδιαίο μας μπάνιο. Αλίμονο σε εκείνους που τους τσάκωναν στο σινεμά κάποια άλλη μέρα ή ώρα.

Το σχολείο ήταν ένα ισχυρό εργαλείο κοινωνικής συμμόρφωσης και ελέγχου. Η κριτική σκέψη αποδοκιμαζόταν, ακόμα και όταν διδασκόμασταν την ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας. Ο δάσκαλος των νέων ελληνικών μάς έλεγε συχνά: «Δεν με ενδιαφέρουν οι ιδέες και οι απόψεις σας. Αυτό που με ενδιαφέρει είναι να μάθετε να γράφετε σωστά». Αυτό σήμαινε σωστή ορθογραφία και σωστή γραμματική. Η ανάπτυξη της δημιουργικής φαντασίας και η κατανόηση του νοήματος, καθώς και της φιλοσοφίας των κλασικών κειμένων που διδασκόμασταν ήταν πράγματα που δεν είχαν καμία σημασία. Στην τελευταία τάξη διαβάσαμε μόνο τις πρώτες σελίδες της *Οδύσσειας*, και όχι για να ακούσουμε τα κατορθώματα και τις περιπέτειες του «πολυμήχανου», αλλά για να μάθουμε σωστή σύνταξη και μετάφραση των αρχαίων ελληνικών.

Στο σχολείο έπρεπε να φοράμε συγκεκριμένες στολές και ένα γκρι καπέλο που έμοιαζε με στρατιωτικό και που έπρεπε να το σπκώνουμε με σεβασμό όταν συναντούσαμε κάποιον καθηγητή στον δρόμο. Το ίδιο έπρεπε να κάνουμε και με τους σχολικούς αστυφύλακες, που έκοβαν βόλτες στους δρόμους με το ποδήλατο όπως οι στρατονόμοι, κυνηγώντας τους απείθαρχους μαθητές που τόλμησαν να πάνε στο

σινεμά σε λανθασμένη ώρα, ή που τριγυρνούσαν χωρίς τη σχολική αμφίεση, ή που είχαν διαπράξει κάποιο άλλο ππαί-σμα. Εκτός από τα τσιγάρα, τα ναρκωτικά μάς ήταν άγνωστα. Το ποτό δεν αποτελούσε πρόβλημα. Αλητόπαιδα θεωρούσαμε τα πιο μεγάλα αγόρια, που επισκέπτονταν τους οίκους ανοχής και στη συνέχεια μιλούσαν με ενθουσιασμό για τα κατορθώματά τους. Εμείς οι υπόλοιποι, σαν αθώοι που ήμαστε, στεκόμασταν και τους ακούγαμε με το στόμα ανοιχτό. Η γειτονιά μας, πριν από την επέλαση της ανάπτυξης, ήταν περιτριγυρισμένη από πορτοκαλεώνες, σταροχώραφα και μεικτά δάση με ευκαλύπτους, κυπαρίσσια και φοίνικες. Οι τουρκόφωνοι Ρομά, ή αλλιώς τσιγγάνοι, φορώντας τα πολύχρωμα ρούχα τους, επισκέπτονταν πού και πού την περιοχή μας και κατασκηνώναν κάτω από τους ευκαλύπτους. Παρείχαν διάφορες υπηρεσίες, από γανώματα μαγειρικών σκευών μέχρι πρόβλεψη της μοίρας.

Στα χρόνια του δημοτικού –χάρη στη θεία μου Πολυξένη, μια άλλη αδελφή του πατέρα μου– μεγάλο μέρος του καλοκαιριού το περνούσαμε στη θάλασσα. Το σπίτι της θείας μου βρισκόταν στην Κερύνεια, την αρχαϊκή παράκτια πόλη του βορρά που περιγράφεται στο αυτοβιογραφικό μυθιστόρημα του Λόρενς Ντάρελ *Πικρολέμονα*.* Το σπίτι της, που απείχε λίγα μόλις λεπτά από τη θάλασσα, ήταν περιτριγυρισμένο από πορτοκαλιές και λεμονιές. Τα αμπέλια σκαρφάλωναν

*Λόρενς Ντάρελ (1912-1990) εκπατρισμένος Βρετανός μυθιστοριογράφος. Το έργο του *Πικρολέμονα* (*Bitter Lemons*, London: Faber and Faber, 1957) κέρδισε το βραβείο Duff Cooper τη χρονιά της έκδοσής του.

στους τοίχους και σκέπαζαν την ταρατσα, δίνοντάς μας τους πλούσιους καρπούς τους και την ακόμα πιο πολύτιμη αίσθηση δροσιάς μέσα στην έντονη ζέση του καλοκαιριού. Οι θάμνοι με τα γιασεμιά και τα τριαντάφυλλα στόλιζαν την πρόσοψη του σπιτιού. Αργά το απόγευμα, όταν η ζέση καταλάγιαζε και άρχιζε να φυσάει το αναζωογονητικό αεράκι της θάλασσας, η θεία μου μαζί με τις γυναίκες της γειτονιάς μαζεύονταν μπροστά απ' το σπίτι για να κεντήσουν. Περνούσαν την ώρα τους πλέκοντας και κουβεντιάζοντας μέχρι την ώρα που οι άντρες τους θα επέστρεφαν από τα καφενεία.

Τον Αύγουστο, όταν η ζέση γινόταν ακόμα πιο έντονη, η αδελφή μου, η θεία μου η Μυροφόρα κι εγώ φεύγαμε από την Κερύνεια και πηγαίναμε με το λεωφορείο στο βουνό, στο χωριό του πατέρα μου. Εκεί μέναμε στο σπίτι μιας άλλης του αδελφής. Ήταν η εποχή που εγώ και τα ξαδέλφια μου από το χωριό επιδιδόμασταν σε ορεινές πεζοπορίες και βόλτες με τους γάιδαρους. Κατά τη διάρκεια μιας τέτοιας εξόρμησης μυήθηκα στα μυστικά και στα μυστήρια της ανθρώπινης αναπαραγωγής. Ήμουν δώδεκα χρόνων και δεν είχα ιδέα για την καταγωγή των ειδών. Από την άλλη, τα ξαδέλφια μου ζούσαν κοντά στα ζώα και παρακολουθούσαν με τα ίδια τους τα μάτια τους ρυθμούς και τις αλλαγές της φύσης, όπως και την πολυπλοκότητα της αναπαραγωγικής διαδικασίας.

Μπορεί να ήμαστε φτωχοί, σύμφωνα με τα σημερινά δεδομένα, όμως ήμαστε και απαλλαγμένοι από τις παγίδες του καταναλωτισμού, ενώ η ποιότητα της ζωής αναπλήρωνε το κενό των υλικών ανέσεων. Εμείς δεν ξέραμε ότι ήμαστε

φτωχοί, επειδή, πολύ απλά, δεν είχαμε εκτεθεί ποτέ σε έναν τρόπο ζωής που να απαιτεί την απόκτηση ακριβών αντικειμένων. Η πλειονότητα των Κύπριων ήταν χαρούμενοι φτωχοί. Η ζωή, στο σύνολο της, ήταν καλή. Όποτε πηγαίναμε κάποια εκδρομή, είτε με το λεωφορείο είτε με κάποιο από τα λιγοστά αμάξια που υπήρχαν, τραγουδούσαμε όλοι μαζί γνωστά ελληνικά τραγούδια. Ήταν μια σχεδόν αντανάκλαστική αντίδραση: η εκδρομή θέλει τραγούδι.

Οι περισσότεροι άνθρωποι που γνωρίζαμε είχαν την ίδια ζωή με εμάς, καταναλώνοντας τα αναγκαία σε ένα πλαίσιο ισχυρών κοινωνικών δεσμών. Στη σύγχρονη κοινωνιολογική γλώσσα, ανήκαμε στη μικρομεσαία τάξη, ήμαστε μικροαστοί. Μπορεί η πείνα να μη συγκαταλέγεται στα δικά μου βιώματα, ωστόσο ήταν μια πραγματικότητα για πολλούς από τη γενιά μου που διέμεναν στα χωριά. Ο πατέρας μας, ως ιδιοκτήτης μπακάλικου, είχε εξασφαλίσει το φαγητό στο τραπέζι της οικογένειας. Αλλά το να αγοράσουμε ένα ζευγάρι παπούτσια ή ένα παντελόνι ήταν τεράστια πολυτέλεια. Τα υπερατλαντικά ταξίδια ήταν κάτι αδιανόητο και η αγορά ποδηλάτου αποτελούσε κομβικό σημείο της ζωής κάποιου. Ήταν κάτι ανάλογο με την οδήγηση αυτοκινήτου από τους δεκαεπτάχρονους στην Αμερική.

Τα σχεδόν ονειρικά χρόνια του δημοτικού –τα καλοκαιρινά μπάνια στην Κερύνεια και μετά οι βόλτες με τα γαϊδούρια στο βουνό μαζί με τα ξαδέλφια μου– έληξαν όταν έγινα δεκατριών. Τα Σάββατα μετά το σχολάσμα αλλά και στις διακοπές του σχολείου ξεκίνησα να εργάζομαι στο μπακάλικό του πατέρα μου. Οι επισκέψεις στην Κερύνεια και στο

χωριό άρχισαν να γίνονται όλο και πιο σύντομες σε διάρκεια. Συχνά ζήλευα τα αγόρια που οι πατεράδες τους δούλευαν ως κυβερνητικοί υπάλληλοι και δεν χρειαζόταν να δουλεύουν το καλοκαίρι πουλώντας λαχανικά και κονσέρβες.

Ήθελα να γλιτώσω από το χαμαλί της δουλειάς του μπακάλικου. Ο πατέρας μου υποστήριζε αυτή μου τη φιλοδοξία. Έτσι, ελπίζοντας πως θα γινόμουν κάποτε ένας επιτυχημένος επιχειρηματίας, με έστειλε σε ένα επαγγελματικό λύκειο. Δηλαδή, στο σχολείο που πήγαιναν τα παιδιά των φτωχότερων στρωμάτων της κοινωνίας, φιλοδοξώντας να ανέλθουν κοινωνικά. Αυτή η κινητικότητα προς τα πάνω ενισχυόταν από την απουσία των άκαμπτων ταξικών διαχωρισμών που υπήρχε στην Κύπρο στα μέσα του 20ού αιώνα. Αυτό ήταν ένα κληροδότημα από τους Οθωμανούς Τούρκους, που ισοπέδωσαν το πεδίο όλων των οικονομικών και κληρονομικών ιεραρχιών, πριν από την κατάκτηση του νησιού από τους Βρετανούς το 1878. Τα μέλη της φεουδαρχικής βενετικής αριστοκρατίας, που έλεγχαν το νησί κατά τη διάρκεια της οθωμανική κατάκτησης το 1573, είχαν τρεις επιλογές: να ασπαστούν το Ισλάμ, να ενωθούν με τον ορθόδοξο πληθυσμό ή να αποκεφαλιστούν. Λίγοι ήταν εκείνοι που επέλεξαν την τελευταία.

Η ρευστότητα των κοινωνικών διαχωρισμών που υπήρχε στα χρόνια της νιότης μου ήταν φανερή ακόμα και μέσα στις οικογένειες. Ο ένας αδελφός μπορεί να ήταν υψηλόβαθμος υπάλληλος της αποικιακής διοίκησης, ο άλλος να ήταν απλός αγρότης και ο τρίτος να δούλευε στις οικοδομές της πόλης. Μεγάλωσα νιώθοντας ότι δεν είναι περίεργο να έχεις συγγενείς από διάφορες κοινωνικές τάξεις.

Στην εφηβεία μας είχαμε ξεκάθαρη αντίληψη του ποιοί ήμαστε και δεν αγωνιούσαμε ποτέ για το νόημα της ζωής. Δεν θυμάμαι κανέναν από τη γενιά μου να πέρασε κρίση ταυτότητας, ίσως γιατί η εκκλησία βρισκόταν πάντοτε εκεί δίνοντας απαντήσεις στα υπαρξιακά μας ερωτήματα. Η συναισθηματική ασφάλεια ήταν δεδομένη, εις βάρος βέβαια της κριτικής σκέψης, που είναι εξαιρετικά πολύτιμη στον σύγχρονο δημοκρατικό κόσμο. Φυσικά, για τον αποκλεισμό της κριτικής σκέψης και των υπαρξιακών ερωτημάτων δεν ευθύνονταν μόνο το σχολείο και η εκκλησία. Τούτες οι δύο αρχές απλώς αντανακλούν αυτά που προσπαθούν να πετύχουν οι κοινωνικοί θεσμοί και ο ευρύτερος οικογενειακός κύκλος, που δεν είναι άλλο από το να παραμείνουμε στον ίσιο και στενό δρόμο της αδιαμφισβήτητης υπακοής στην παράδοση. Έπρεπε να αποκοπώ από εκείνη την ουτοπία για να καταφέρω να αναπτύξω το είδος της επίγνωσης που μπορεί να αντεπεξέλθει στα ερωτήματα για τον Θεό και για την υπέρτατη αλήθεια.

Μεγαλώνοντας σε μια πολύπαθη χώρα

Αν το σημαντικότερο γεγονός που μου άλλαξε τη ζωή ήταν η απώλεια της μητέρας μου, το αμέσως επόμενο ήρθε στα μέσα της εφηβείας μου, φέρνοντας βαθύ σκοτάδι στην ψυχή μου. Ξαφνικά έπρεπε να έρθω αντιμέτωπος με οδυνηρά ερωτήματα σχετικά με το αν μπορεί να δικαιολογηθεί η διάπραξη δολοφονιών για πατριωτικούς και επαναστατικούς λόγους. Ο Θεός απαγορεύει απόλυτα και αμετάκλητα την

αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής; Ή μήπως υπάρχουν συνθήκες κατά τις οποίες τέτοιες απεχθείς ενέργειες μπορούν να δικαιολογηθούν;

Τα χρόνια της εφηβείας μπορεί να είναι δύσκολα σε κάθε κοινωνία, αλλά στην Κύπρο της δεκαετίας του '50 ήταν ιδιαίτερα απαιτητικά. Οι Κύπριοι υπέμεναν το ξέσπασμα ενός βίαιου αντιστασιακού κινήματος που η αποικιακή κυβέρνηση θεωρούσε τρομοκρατικό, ενώ οι συμμετέχοντές του θεωρούσαν ότι ήταν ένας ανιδιοτελής αγώνας για την πατρίδα και την ελευθερία. Ο στόχος του κινήματος ήταν να πιέσει την Αγγλία ώστε να παραχωρήσει το νησί στην Ελλάδα. Η εξέγερση διήρκεσε τέσσερα χρόνια. Ξεκίνησε νωρίς το πρωί της 1ης Απριλίου του 1955, όταν εγώ ήμουν δεκατριών χρόνων, και τελείωσε το 1959, όταν πλέον ήμουν δεκαεπτά και προετοιμαζόμουν για το μεγάλο ταξίδι προς την Αμερική. Το να μεγαλώνεις σε εκείνη την εποχή ήταν πολύ δύσκολο. Ασχολούμουν εμμονικά με τα θεμελιώδη ερωτήματα της ανθρώπινης ύπαρξης, όχι σε θεωρητικό επίπεδο, όχι μέσω της ανάγνωσης βιβλίων ή των δασκάλων, αλλά άμεσα. Μέσα από τις βαθιά οδυνηρές εμπειρίες της τότε καθημερινότητας.

Στην αρχή της εφηβείας μου είχα μια έντονη επιθυμία να γίνω πρόσκοπος ώστε να απολαμβάνω με τους φίλους μου την εξοχή στο πευκόφυτο βουνό του Τροόδους. Αλλά αυτού του είδους οι δραστηριότητες σύντομα ανεστάλησαν εξαιτίας των «ταραχών» που προκλήθηκαν στα χρόνια του αγώνα (οι Ιρλανδοί χρησιμοποιούσαν έναν ανάλογο όρο κατά την επανάστασή τους εναντίον των Άγγλων). Τα βουνά μετατράπηκαν σε επικίνδυνα μέρη από τη στιγμή που η αντίσταση της

ΕΟΚΑ (Εθνική Οργάνωση Κύπριων Αγωνιστών) άρχισε να έχει συμπλοκές με τον βρετανικό στρατό, σπίνοντας ενέδρες και οργανώνοντας επιθέσεις. Παράλληλα, οι πόλεις και τα χωριά του νησιού γίνονταν το πεδίο μάχης των ανταρτών της πόλης. Τα χρόνια εκείνα βρισκόμασταν υπό το καθεστώς του στρατιωτικού νόμου, το οποίο περιλάμβανε την απαγόρευση της κυκλοφορίας για τους εφήβους μετά τη δύση του ηλίου και πολλές διακοπές στην εκπαίδευση εξαιτίας των μαζικών συλλήψεων και των συχνών αναστολών της λειτουργίας των σχολείων. Συχνά απαγορευόταν στους εφήβους να κυκλοφορούν με τα ποδήλατα – στην προσπάθεια να εμποδίσουν τις επιθέσεις των μαθητών με πρόχειρες, αυτοσχέδιες χειροβομβίδες ενάντια στα βρετανικά στρατεύματα. Το μεγαλύτερο ποσοστό των σκληροπυρηνικών μελών της Αντίστασης (77%, όπως επιβεβαιώθηκε αργότερα) αποτελούνταν από νεαρά άτομα ηλικίας από δεκαπέντε μέχρι είκοσι πέντε ετών.*

Οι μαθητές του λυκείου ήταν οι ιδανικοί υποψήφιοι για ένταξη στην Αντίσταση. Ο Γεώργιος Γρίβας, ο πενήνταπεντάχρονος απόστρατος Έλληνας συνταγματάρχης, ο οποίος έφυγε κρυφά από την Ελλάδα για να επιστρέψει στη γενέτειρά του την Κύπρο και να οργανώσει την ένοπλη Αντίσταση, εξηγεί γιατί επικέντρωσε τις προσπάθειές του στη στρατολόγηση της «παθιασμένης νεολαίας»: «Ανάμεσα στους νέους βρίσκει κανείς την τόλμη, την επιθυμία ανάληψης ρίσκου και

* Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*. New Haven: Yale University Press, 1977), p. 18.

τη δίψα για σπουδαία και δύσκολα επιτεύγματα. Το κάλεσμά μου απευθυνόταν περισσότερο στη νεολαία της Κύπρου, ζητώντας τους να δώσουν τα πάντα στον αγώνα... Ανέθεσα στους νέους τον σχηματισμό ομάδων σαμποτάζ, την κατασκευή εκρηκτικών, όπως και την επίβλεψη αλλά και την εκτέλεση εντολών που σχετιζόνταν με την παθητική αντίσταση... Τα αγόρια ηλικίας δεκατέσσερα με δεκαεπτά, που πήγαιναν ακόμη σχολείο, ανελάμβαναν επικίνδυνες αποστολές, όπως την ανατίναξη των αεροσκαφών που βρίσκονταν στις βρετανικές αεροπορικές βάσεις, την τοποθέτηση ναρκοπεδίων και την ανατίναξη αστυνομικών τμημάτων».*

Αυτή δεν ήταν ούτε η πρώτη αλλά ούτε και η τελευταία φορά που οι νέοι στρατολογήθηκαν για να πολεμήσουν σε επαναστάσεις και πολέμους ενηλίκων, με καταστροφικές συνέπειες, φυσικά, για την ίδια τους τη ζωή. Τα λύκεια της Κύπρου ήταν μονάδες παραγωγής ένθερμων μαχητών, μιας και τα σχολεία διοικούνταν από εθνικιστές Έλληνες δασκάλους. Η τόσο επισταμένη πλύση εγκεφάλου που δεχόμασταν από τους δασκάλους μας ενάντια στη βρετανική αποικιοκρατία μάς έκανε να θεωρήσουμε ότι ήταν πατριωτικό μας καθήκον να πάρουμε τα όπλα και να πολεμήσουμε για την ένωση της Κύπρου με τη «Μητέρα Ελλάδα». Ήμαστε προετοιμασμένοι να πολεμήσουμε, να σκοτώσουμε αν χρειαστεί και να χάσουμε τη ζωή μας γι' αυτόν τον ιερό σκοπό. Εμείς και οι δάσκαλοί μας πιστεύαμε ότι η Ένωση (με την Ελλάδα) ήταν

* Βλ. Γεώργιος Γρίβας – Διγενής, *Αγών Ε.Ο.Κ.Α. και Ανταρτοπόλεμος*, Αθήνα, Πελασγός, 2013.

μοιραία και ότι η επίτευξή της ήταν ζήτημα χρόνου. Αγνοούσαμε (το άβολο για εμάς γεγονός) ότι το 18% του πληθυσμού αποτελούνταν από Τουρκοκύπριους που εναντιώνονταν σθεναρά σε αυτή την ιδέα και ότι η δική τους «Μπτέρα Τουρκία» απείχε μόνο 40 μίλια από τις ακτές της βόρειας Κύπρου, ενώ η ηπειρωτική Ελλάδα απείχε 600 μίλια. Φυσικά, η αποικιοκρατική κυβέρνηση πήρε το μέρος της τουρκικής μειονότητας, θέλοντας να καταστείλει τον αγώνα για την Ένωση, την οποία μάλιστα υποστήριζε η πλειονότητα της ελληνοκυπριακής κοινότητας, που αποτελούσε και το 80% του πληθυσμού. Οι Τουρκοκύπριοι πολίτες στρατολογήθηκαν για να περιπολούν τους δρόμους μαζί με τους Βρετανούς στρατιώτες και το διπλωματικό σώμα της Βρετανίας ζήτησε από την Τουρκία να αυξήσει τις προσπάθειες στήριξης της τουρκικής μειονότητας στο νησί.

Κατά τη δεκαετία του '50 αρκετοί αντιαποικιακοί αγώνες λάμβαναν χώρα σε όλο τον κόσμο, εμπνέοντας κάποιους από τους ηγέτες μας να υιοθετήσουν βίαιες μεθόδους στη μάχη κατά της αποικιοκρατίας – ο Ιρλανδικός Δημοκρατικός Στρατός (IRA), οι Μάου Μάου στην Κένυα, η Ιργκούν του Ισραήλ, το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο της Αλγερίας (FLN) είναι κάποια από τα απελευθερωτικά κινήματα της εποχής. Υπήρχαν βέβαια και κάποια φιλειρηνικά κινήματα, όμως δυστυχώς κανένας από τους εθνικούς μας ηγέτες –ούτε καν ο Αρχιεπίσκοπος της Κύπρου– δεν έδειξαν να θέλουν να μιμηθούν την ειρηνική αντίσταση που είχαν ενσωματώσει στη ζωή τους οι πολιτικοί ακτιβιστές όπως ο Μαχάτμα Γκάντι.